

УДК 94(477.7):356/357-058.239:929Тучков"1806/1835"

**Політика С.О.Тучкова щодо козацтва півдня України в І-й третині
XIX століття**

А.В.Хромов

(аспірант, Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова)

В статті на основі архивних і опублікованих матеріалів освітається політика С.А.Тучкова по отношению к различным группам казачества юга Украины. Определяется место Измаильского градоначальника в деле возвращения задунайских запорожцев и некрасовских казаков на территорию Российской империи.

Ключевые слова: Южная Украина, С.А.Тучков, Задунайская сечь, казаки, некрасовцы.

The article based on archival and published materials covered politics SA Tuchkova in relation to various groups of Cossacks Southern Ukraine. Determined role of Izmail mayor in return Cossacks in the Russian Empire. Key words: Southern Ukraine, Sergey Tuchkov, Zadunaiska Sich, Cossacks, nekrasovtsy.

Одним з найважливіших і значних наслідків російсько-турецької війни 1828-1829 рр., а також своєрідною перемогою Російської імперії стала ліквідація Задунайської Січі. Перехід на російський бік кошового отамана Й.Гладкого та його прибічників з бунчуками, військовими клейнодами та султанськими грамотами був справедливо розцінений урядом Османської імперії як зрада і Січ на Дунаї була зруйнована. Росія, в свою чергу, вирішила одне з найболючіших питань, що постало ще за часів Катерини II після розгрому Запорозької Січі. Зусилля урядових кіл по поверненню запорозьких козаків на терени Російської імперії, що застосовувалися починаючи з кінця 70-х рр. XVIII ст. і особливо активізувалися в 20-ті рр. XIX ст., досягли мети. Дослідниками історії південноукраїнського козацтва підкреслюються визначна роль у цих подіях російського коменданта в Ізмаїлі генерала Сергія

Олексійовича Тучкова (1,55-59), (2,199). Мета і завдання цієї статті з'ясувати завдяки яким особистим якостям, знанням та діям С.О.Тучкову (у тогочасних документах відомий також як Тучков 2-й, а після смерті у 1812 р. старшого брата Миколи – Тучков 1-й) вдалося залучати на російський бік козаків, визначити його позицію по козацькому питанню.

Коріння прокозацьких симпатій С.О.Тучкова варто шукати в юних роках, чи то навіть дитинстві. Дитячі роки він провів в Києві і це, судячи за його власними спогадами, мало значний вплив на його характер. Його спомини насичені образами відвертої симпатії до української природи, людей, культури, особливо пісень, традицій. Він цікавився минулим українського козацтва і хоча його історичні знання повні фактичних помилок але, показовим є те, що описуючи минулі події з історії українських земель С.О.Тучков часто ставав на захист саме українського козацтва і інших верств населення, а не російського уряду (2,6-12). Надалі, перебуваючи на різних військових посадах, він неодноразово командував козацькими загонами. У 1802 р. був призначений головою цивільної адміністрації щойно приєднаної до Російської імперії Грузії. Проїжджаючи землями донських та чорноморських козаків С.О.Тучков ретельно збирав інформацію про минуле та тогочасний стан цих козацьких військ (2,160-171). Не можна оминати увагою спомини про те, як він, вірогідно близько 1796 р., за ініціативи генерала М.М.Філософова та згоди імператора Павла I-го, займався розробкою проекту створення іррегулярного війська з татар, що мешкали в Білорусії на Волині та Поділлі. Планувалось утворити полк на правах чугуївських козаків, шефство над цим С.О.Тучков і планував отримати в майбутньому. Але через перемінливу позицію по цьому питанню російського імператора, що досить скоро відмовився від реалізації цієї ідеї, козацький полк з татар на цих землях не був утворений (2,142-145).

Безпосереднє знайомство С.О.Тучкова з різними групами південноукраїнського козацтва відбулося під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр., до того ж ця війна багато в чому визначила його власну долю. Він брав участь у війні з 1808 р., обіймав посаду чергового генерала при головнокомандуючих генерал-фельдмаршалі О.О. Прозоровському та адміралі П.В. Чичагові, відзначився тим що у 1812 р. взяв у полон турецького пашу. Але разом з тим граф О.Ф. Ланжерон у своїх записках звинувачував його у зловживаннях та корумпованості (3,571), а з 1810 р. С.О.Тучков знаходився під слідством за начебто навмисний відхід від Сілістрії, обвинувачення були зняті лише в 1814 р. А під час участі у війні з Наполеоном у складі Молдавської армії П.В. Чичагова в 1812 р. був звільнений з посади і несправедливо звинувачений у грабунках в маєтках князів Радзивілів. Звинувачення по цій справі остаточно були зняті лише в 1826 р. Всі ці роки, поки тривало слідство, він провів на турецько-російському прикордонні в Ізмаїлі (4,40). Ментально опала зблизила С.О.Тучкова з різними групами козаків Подунав'я, які теж свого часу постраждали від російського самодержавства. Він направив свої зусилля на налагодження зв'язків з козацтвом Османської імперії та розбудові нового міста, будівництво якого започаткував власним коштом ще в 1810 р. на околиці Ізмаїльської фортеці і з 1812 р. за рішенням Сенату це місто дістало назву – Тучков (5,374) (потім ввійшло в межі Ізмаїлу). Це був надзвичайно рідкісний випадок, коли місто отримало назву на честь засновника, який не належав до імператорської фамілії. За деякими даними значну частину перших мешканців нового міста становили, поселені С.О.Тучковим задунайські козаки (6;19).

Ще за часів російсько-турецької війни 1806-1812 рр., С.О.Тучков був добре обізнаним зі становищем некрасовсько-липованського населення придунайських земель, які переживали міжусобиці і підтримували різні ворогуючі сторони. До того ж в останні роки війни і в перші повоєнні роки

задунайські запорожці скористалися внутрішньою незгодою в середовищі козаків-некрасовців та липован і за мовчазної згоди турецької влади, активно завойовували землі старообрядців. В 1814 р. вони на місці відвойованого головного поселення некрасовців у с. Дунавець заснували Січ, яка і проіснувала до 1828 р. Доля старообрядського населення на Дунаї склалася по-різному: частина переселилася на внутрішні турецькі території, інші залишилися на підконтрольних Задунайській Січі землях, чимала кількість некрасовців і липован почали повертатися в межі Російської імперії. Під час війни 1806 -1812 рр. генерал-майор С.О. Тучков звернув увагу на бабадагських некрасовців та запропонував головнокомандуючому армією М.І.Кутузову схилити їх до повернення на російські території. Його переговори з некрасовцями, з одного боку, та з Російським урядом, з іншого, закінчилися успішно. Генерал Тучков, від імені імператора Олександра Павловича та за дорученням головнокомандуючого М.І. Голенищева-Кутузова оголосив, що всім некрасовцям, які побажають переселитися під владу Його Імператорської Величності "вечное прощенье в прежних их винах против Государя й Отечества" (7,33). Крім того, їм дарувалися пільги на три роки від будь-яких податків, надавалося право обирати собі засіб життя та становище, а також "кондиції", тобто підстави, на яких вони побажали бути поселені; відводилися землі та дачі, давався ліс на побудову ста будинків без оплати; дарувалася свобода від рекрутських наборів, якщо вони побажали поступити до козацтва. Це один з найвідоміших випадків оселення С.О.Тучковим старообрядців в околиці Ізмаїлу, сталося воно у 1811р. (1,50-51).

Крім того, у чернетці формулярного списку С.О.Тучкова датованого 1835 р., він відмічав що за дорученням І.І.Дібіча та М.С.Воронцова у 1826 р. організував переселення з турецьких володінь у місто Тучков 25-ти некрасовських козаків (8,17зв.). І хоча російський уряд не планував створення на своїх територіях Некрасовського козацького війська, повернення колишніх

своїх підданих було одним з найвідповідальніших питань, вирішенню якого мав сприяти своїми діями С.О.Тучков.

Стимулюючи і підтримуючи розкол в середовищі старообрядців за Дунаєм, досягши певних успіхів у переселені некрасовських козаків, уряд все більше зусиль концентрує на задунайських запорожцях.

Наприкінці серпня 1814 р. російський уряд оголосив маніфест, яким гарантувалася амністія тим, хто повернеться з-за кордону до Росії. Ця акція мала вплив на задунайських козаків і тому через два роки, в 1816 р., дія цього маніфесту була продовжена. І хоча в березні 1815 р. консул у Яссах повідомляв намісника Бессарабії, що завдяки цьому маніфесту кошовий має намір разом з козаками перейти на бік Росії (9,1), виходу всього Коша не сталося, але задунайські козаки одноосібно чи невеликими партіями, посилаючись на дію маніфесту, переходили на російський бік кордону, часто в районі Ізмаїлу. Таким чином С.О.Тучков діставав інформацію про стан Задунайської Січі безпосередньо від задунайських запорожців.

До того ж ізмаїльський градоначальник окрім цінної інформації здобував часто в особі цих козаків надійних помічників і використовував їх як свої агентів. Так коли у 1817 р. до Ізмаїлу прибув отаман Поповичівського куреня Задунайської Січі Давид Добровольський, С.О.Тучков вислухавши його пропозиції щодо заходів, потрібних для переходу задунайського козацтва, направив його знов за Дунай для вербування запорожців, крім того обіцяв поклопотатися перед керівництвом для реалізації цих вимог. Незабаром Д.Добровольський вивів з собою групу із 70-ти запорожців. Характерно, що після переходу на бік Росії він поселився в Ізмаїлі, де крім помешкання мав виноградний сад та інші володіння (10,199зв.). Вірогідно, що ізмаїльський градоначальник С.О.Тучков допоміг йому облаштуватися в місті у подяку за старанність у вирішенні козацького питання.

Подій 20-х рр. XIX ст. фактично визначили долю задунайських запорожців: стали очевидними кризові явища серед населення Задунайської Січі і одночасно ще більш активізувалась пропаганда та агітація російського уряду щодо переходу задунайців на російські території. Серед задунайського козацтва збільшувалась у своїй чисельності та впливі та група козаків, що виступала за можливість компромісу з російським урядом. Крім того певної політичної ваги набирала райя – некозацьке населення території підконтрольної Січі, для них війни були важким ментальним та економічним стресом, всі свої зусилля вони направляли на облаштування господарств. Крім того російські агенти активно використовували небажання задунайців брати участь у військових акціях по заспокоєнню православного населення Османської імперії. В умовах загострення протиріч між двома імперіями, коли факт початку нової російсько-турецької війни був лише питанням часу, тиск на Задунайську Січ наростав. За таких умов Ізмаїльському градоначальнику С.О.Тучкову у справі повернення задунайських козаків надавалась одна із ключових ролей.

В 1826 р. у зв'язку з підготовкою до нової війни з Османською імперією Новоросійський генерал-губернатор М.С.Воронцов інформував начальника штабу російської армії І.І.Дібіча про становище Задунайської Січі і відмічав, що має у своєму розпорядженні людей, які мають вплив на турецьких запорожців і якщо буде згода уряду, то їх вплив буде використаний (11,198). Безперечно одним з цих людей був генерал-майор С.О.Тучков.

В 1827 р. новим кошовим був обраний Йосип Гладкий. Прямі докази відсутні, але безперечно, що опосередковано С.О.Тучков впливав на вибори. Дослідниця південноукраїнського козацтва Л.Маленко стверджує (6,30-31), що новообраний кошовий отаман ще до того як обійняв цю посаду мав тісні контакти з ізмаїльським градоначальником С.Тучковим. Не виключено, що Й.Гладкий став головною людиною на Задунайській Січі при активному

сприянні російської сторони, яка через своїх агентів за Дунаєм забезпечила йому підтримку більшості задунайського населення. Як би там не було, але зрозуміло, що Й.Гладкий був ставлеником проросійськи налаштованої частини задунайського козацтва та райї. Новий кошовий отаман мав активне таємне листування з С.О.Тучковим, який від імені російського уряду надавав гарантії амністії і збереження прав і свобод козацтва у випадку їх переходу на російську сторону.

Приготування до переходу задунайців проходив в умовах таємності, лише невелике коло людей з оточення кошового Й.Гладкого знали про характер його листування з комендантом Ізмаїлу. Такі заходи приймалися з оглядкою на постійну небезпеку бути страченими за зраду антиросійські настроєної частини задунайського козацтва – в основному старими запорожцями, а також турецьким урядом. Не зважаючи на таємність кошовий отаман, користуючись підтримкою С.О.Тучкова, почав збільшувати кількість охочих перенесення Кошу до Росії, бо перехід великих та малих груп козацтва через Дунай відбувався постійно, причому в обох напрямках. Російський уряд потребував остаточного вирішення козацького питання на Дунаї, а це могло б статися лише при переході Коша Задунайської Січі з усіма регаліями на російську сторону.

Формальним приводом для переходу став саме лист С.О.Тучкова, який на Задунайську Січ в 1828 р. передав австрійський консул в Галаці (11,198), (1,59). Ізмаїльський градоначальник повідомляв задунайців про наближення російсько-турецької війни і закликав їх обрати російську сторону в майбутньому протистоянні.

На початку травня 1828 р. російська армія готувалася до форсування Дунаю. В цей же час, 9 травня Й.Гладкий та його нечисленні прихильники, узявши з собою військові клейноди і документи, здійснили на човнах перехід під Ізмаїл. Фактично це була зрада кошовим отаманом і групою однодумців

своїх побратимів-козаків та населення, що перебувало під юрисдикцією Січі. Більшість залишилася за Дунаєм і було піддано жорстоким репресіям з боку турецького уряду. Це все дало змогу С.О.Тучкову у своєму донесенні генерал-ад'ютанту Кисельову від 12 травня повідомити, що Запорізька Січ на Дунаї цілком знищена і Кіш перейшов на російську сторону (11,198).

Й.Гладкий зі старшиною мав зустріч з царем Миколою I, незабаром отримавши нагороди, дворянський титул і через чотири роки у званні генерал-майора був призначений наказним отаманом створеного на основі задунайських козаків Азовського козацького війська.

Крім того значна роль С.О.Тучкова у створенні ще одного козацького формування Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства – Дунайського війська. Депутати від козацьких селищ Бессарабії на початку російсько-турецької війни 1828-1829 рр. звернулись до керівництва 2-ої армії з пропозицією вступити в діючу армію. Козацькі маси Буджаку постійно мали надію і активно використовували кожен можливість для створення козацького війська. Начальник Бабадазької області С.О.Тучков використав сприятливий момент довкола переходу Задунайської Січі на російський бік та перебування імператора Миколи I у військовому таборі в м.Сатунові, зумів переконати царя у доцільності формування двох Дунайських полків. Допомога генерал-майора С.О.Тучкова була значною для дунайських козаків, саме йому вони завдячували у справі позитивному розгляду клопотання. Пізніше у 1858 р., коли від зазначених подій минуло 30 років Наказний отаман Іван Гангардт на прохання «Геродота історії півдня Росії» - Аполлона Скальковського, зібрав свідчення з історії Новоросійського (до 1856 р. Дунайське) козацького війська, то в тому варіанті козаки зазначили, що їх делегація з проханням про утворення війська зверталась вже безпосередньо до Сергія Тучкова (12, 4-4зв.).

С.О.Тучков перебував на посаді ізмаїльського градоначальника до 1835р., тоді пішов у відставку. Через чотири роки він помер у Москві.

Постать С.О.Тучкова безперечно є однією з ключових в історії козацтва півдня України в ХІХ ст. Досить ліберальні погляди, певні прокозацькі симпатії а також, добре засвоєний ним ще за часів служби на Кавказі, принцип про те, що управління недавно приєднаними землями і особливо прикордонням потребують особливого підходу, сприяли реалізації його політики. Хоча, зрозуміло, що процеси повернення задунайських і некрасовських козаків на територію Російської імперії мали під собою ряд об'єктивних причин. Основні зусилля С.О.Тучкова були направлені на прискорення цих процесів: він мав вплив на козаків в Туреччині, постійно збирав інформацію і знаходив прихильників в козацькому середовищі.

- 1.Бачинський А.Д. Січ Задунайська. 1775-1828. – Одеса: МП «Гермес», 1994. – 121с.
- 2.Тучков С.А. Записки. 1766-1808. – СПб.: Свет, 1908. – 287с.
- 3.Ланжерон А.Ф. Война с Турцией. 1806-1812 гг.// Русская старина. – 1907 . – т.131. – С.576-6156.
- 4.Веремейчик А.Е. Несвижский замок в судьбе трёх российских военачальников// Военно-исторический журнал. – 2009. – С.38-41.
- 5.Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана сего края, составленное при гражданской съемке Бессарабии производившей по Высочайшему повелению размежевания оной на участки с 1822 по 1828 год. – Аккерман: Тип. И.М.Гринштейна, 1899. – 523с.
- 6.Маленко Л.М. Азовське козацьке військо (1828-1866). – Запоріжжя: ВАТ “Мотор Січ”, 2000. – 514с.
- 7.Прігарін О.А.Козаки-некрасівці на Дунаї. Кінець ХVІІІ - перша третина ХІХ ст.// Козацтво на Півдні України. Кінець ХVІІІ-ХІХ ст. – Одеса:Друк, 2000. – С.29-39
- 8.Комунальна установа Ізмаїльський архів. – Ф.56. – Оп.1. – О.з.385. – Арк.1-18
9. Національний Архів республіки Молдова. – Ф.2. – Оп.1. - О.з.442. – Арк.1-6
- 10.Державний архів Одеської області. – Ф.1. – Оп.214. – О.з. 15 за 1817 р. – Арк.1-206
- 11.Яцюк М.М. До історії організації Азовського козацького війська// Українська козацька держава. Матеріали 3-їх Всеукр. читань. –К.-Черкаси,1993. - С.197-201
12. Державний архів Одеської області. – Ф.3. – Оп.1. – О.з.55. – Арк.1-41

ДОДАТКОВІ ВІДОМОСТІ

Контактна адреса: 65012, м. Одеса, вул. Піроговська 29; контактні телефони: 0663269044. hromov1985@ukr.net